

ПАРТИЦИПИУМИТЕ В КОНТЕКСТА НА КЛАСОВЕТЕ ДУМИ (С ОГЛЕД КЪМ ГРЪЦКИЯ ЕЗИК)

Галина Брусева

Abstract: The aim of this scientific paper is to present the concepts of participles as class words, as are presented in the development of linguistic science. The question of the categorial status of the participles can be described as one of the “unsolvable” problems of linguistics. On the background of traditionally established models will try to focus on “problematic” status of participles in Modern Greek, will point out the need to update the criteria for the differentiation of participial subsystem.

Keywords: class words, parts of speech, participles, Modern Greek

Въпросът за категориалния статус на причастията може да се квалифицира като един от „нерешимите“ проблеми на езикознанието. До голяма степен той остава отворен, тъй като е свързан със схващанията за учението за частите на речта като вид езикова концепция, както и с наличието на различни класификационни модели, които се прилагат при селектиране на т.нар. „големи групи от думи“ в езика.

Без да претендира за изчерпателност, статията си поставя за цел да представи схващанията за партиципиумите като клас думи, както са представяни в развоя на лингвистичните текстове. На фона на традиционно утвърдените модели ще се опитаме да поставим акцента върху „проблематичния“ статут на причастията в новогръцки език, ще посочим и необходимостта от актуализация на критериите при диференциацията на партиципиалната подсистема.

Терминът *части на речта* (*partes orationis*) води началото си от латински и в съвременен план може да се определи като семантично „нерентабилен“, тъй като „значението му не съвпада със съдържането, което означава“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999, 308). Ако се позволим на основополагащата за лингвистичната наука дихотомия *език – реч*, терминът би следвало да означава обединяването на класове думи, групи от лексеми, отличаващи се със свои лекси-

кално-семантични и граматико-семантични особености на равнището на езиковата система, т.е. класифициране на частите на езика¹. Терминологизирането, както е известно, се подчинява на условности и често пъти „превъзмогва” конкретната сигнификация, която му е заложена. Терминът *части на речта* е запазил употребата си най-вече по силата на унаследени от класическата граматика традиции.

Във фокуса на настоящото изложение са онези езикови единици, познати в граматиката като причастия, или партиципиални форми. За първи път като самостоятелен клас са обособени в Граматиката на Дионисий Тракийски, която е и първото системно лингвистично описание в историята на европейското езикознание². Дионисий Тракийски е представител на александрийската граматическа школа, а дейността му е била съсредоточена върху коментар и тълкуване на Омир. Това е единственото запазено негово произведение, чието заглавие в превод на български език е „Граматика”³. Трудът на Дионисий Тракийски, освен че служи за образец на римските граматисти – последователи в изучаването и усъвършенстването на елинистическата езикова традиция, представлява и своеобразна матрица за нормативна граматика, която започва да се прилага към граматиките на останалите езици. Подходът, прилаган от Дионисий Тракийски при извеждането на граматичните категории, не е хомогенен. При внимателен прочит се установява смесване на филологически критерии с

¹ Отдалечаването на семантиката на термина от първоначалното значение, което е притежавал по време на възникването му, е явление присъщо на лингвистичната наука. Така например, според съвременната дефиниция обект на граматиката са „правилата и закономерностите, според които се използват думите в речта [...]” (ГСБКЕ 1983, 5). Следователно, терминът *граматика* очевидно е разширил обема на семантичното си съдържание в сравнение с понятието, което е означавал в старогръцки език (ὑπόμνημα τῆς γραμματικῆς, то – буква), а именно – наука за правилно писане.

² Дионисиевата „Граматика” датира от края на II в. пр.н.е. (ок. 170 – ок. 90 г. пр.н.е.). Историографите лингвисти водят спорове относно автентичността на текста, както и точния момент на неговото създаване. По-подробно вж. Панова 1996, с. 66–67.

³ Преводът от старогръцки език е на Н. Панова, която предлага и вариант на заглавие „За граматическото изкуство”, което според самата нея изразява по-ясно разбирането на Дионисий Тракийски за граматиката (Панова 1996, 67).

философски. Несистемност се наблюдава и при извеждането на осемте части на речта, тъй като в дефиницията им се използват неравномерно семантични, морфологични и синтактични признаци: 1) име (ὄνομα) – склоняема част на свързаната реч, означаваща тяло или вещь (семантичен критерий); 2) глагол (ῥήμα) – дума, неизменяема по падеж, която има време, лице и число и стои в деятелен или страдателен залог (морфологичен критерий); 3) причастие (μετοχή) – дума, която има част от особеностите на глаголите и на имената (морфологичен критерий); 4) определителен член (ἄρθρο) – склоняема част на речта, поставяна пред или след склоненото име (морфо-синтактичен критерий); 5) местоимение (αντωνυμία) – дума, използвана вместо лице, сочеща определени лица. Има лице, род, число, падеж, форма и вид (синтактичен и морфологичен критерий); 6) предлог (πρόθεση) – дума, поставяна пред всички части на речта (синтактичен критерий); 7) наречие (επίρρημα) – несклоняема част на речта, изказвана във връзка с глагол или прибавяна към глагол (семантичен критерий); 8) съюз (σύνδεσμος) – дума, която образува свързана мисъл посредством подредбата и допълва някоя неяснота в израза (семантичен критерий). Прави впечатление, че причастие, което в гръцкия език⁴ изпълнява основна функция в изреченската структура и се отличава с богата палитра от структурно-морфологични и семантични специфики, е обособено в самостоятелна част на речта (тази традиция се запазва до XIX и началото на XX век). Очевидно е, че на места класификацията изглежда странна и недотам разбираема за съвременните подходи, които се прилагат при изучаване на принципите на функциониране на даден език. Въпреки това, безспорен факт е, че терминологията, използвана при описанието на гръцкия език, се съхранява като еталон, придобива символно, условно значение и е валидна дори в случаи, когато не е налична пряка връзка между термин и езикова действителност. И така, Дионисий Тракийски приема партиципиумите за отделна част на речта, а за обозначаващото им използва термина *metohe*. Според него причастие е дума, която притежава признаци и на глагол, и на име. В Дионисиевата граматика всъщност наблюдаваме архетипа на дефиницията за партиципиалния клас като хибриден. Авторът е посочил, че причастие

⁴ Под термина гръцки език визираме състоянието и спецификите на езика по време на класическия, елинистическия и ранния византийски период.

не може да бъде отнесено към глагола, тъй като няма „лице и наклонение” (Оленич 1980, 215–220).

В лингвистичните описания обект на критика е не само терминът *части на речта*, но и самата класификация на думите в класове. В своите „Принципи на езиковата история” Х. Паул посочва, че приетата в индоевропейските езици класификация на частите на речта не съдържа в основата си последователно издържани логически принципи, в резултат на опитите, в които са отчитани различни страни на проблема. Следователно тя се характеризира с известна произволност и не е трудно да се докаже, че притежава редица недостатъци, но независимо от това авторът отбелязва, че трудно би било да се намери по-удачна, единна класификация, строго логическа система за разграничаване. Системата на разграничаване, приета в наше време, е определена от следните три фактора: 1. значение на самата дума, 2. нейните функции в състава на изречението, 3. особености в областта на флексията и словообразуването (Паул 1960, 415). Контрапозиция по отношение диференциацията на думите в части на речта изразява и Л. В. Щерба: „Въпреки обединяването на отделни думи в една или друга категория (“части на речта”) получаваме един вид класификация на думите, обаче самото диференциране на “части на речта” едва ли може да се счита за резултат от “научна” класификация на думите” (Щерба 2004, 78). Съгласни сме и с тезиса на автора, че не би следвало обособяването на думите (лексемите) по “части на речта” да се извършва само по стандартизирани принципи, а е необходимо да се търсят най-ефективните матрици, които кореспондират със съответната езикова система. По-конкретно, спецификата не се състои в „класифицирането”, т.е. под каква обща категория влиза едно или друго лексикално значение във всеки отделен случай, а в нещо повече – какви общи категории се различават в дадена езикова система. В структурната организация на граматическите категории най-съществен е принципът на обединение по граматически класове и единици, конституенти на категорията. Основа за такъв вид интеграция е обобщеното значение, „обединяващо като родово понятие значението на компонентите от дадена категория” (Бондарко 1981, 17).

Разпределението на думите по части на речта не отговаря изцяло на изискването за диференциране на понятието в смисъл, че

думите, обособени в даден семантико-граматичен клас, изключват възможността за причисляването си към друг клас. Оказва се обаче, че има думи, които могат да бъдат причислени едновременно към различни категории. В тази светлина диференциацията по части на речта не е категорична и безусловна, а по-скоро арбитрарна. В системата на частите на речта произтичат съществени изменения, тъй като в разволя на езика много думи/словоформи преминават от една част на речта в друга. Според изследванията на лингвистите този процес засяга всички части на речта. Най-широко разпространено е преминаването на прилагателни в класа на съществителните (субстантивация на прилагателни) и причастия в класа на прилагателните и съществителните (адективация и субстантивация на причастията). Преливността създава трудности при класифицирането на частите на речта. Именно този феномен обуславя наличието на хибридни (синкретични) класове думи, които са в зоната между два или повече езикови класа. При дефинирането на частите на речта те често се сравняват с “кутия”, в която се разпределят думите при класифицирането. Яснотата на класификационната схема се нарушава съществено поради синкретичните лексико-семантични и структурно-семантични категории думи, които невинаги са класификатори, взети под внимание. Ако се опитаме да визуализираме със схема разпределението на думите в класове, то всяка част на речта би могла да се представи образно с кръг, в който съответно има ядро и периферия (А-за един клас думи, Б-за друг и т.н.). В центъра (ядрото) попадат думи, типични за дадената част на речта, т.е. думи, характеризиращи се с пълен набор от диференциални признаци, характерни за този клас думи. В периферията са разположени думи и групи от думи, при които отсъстват или не са ярко изразени каквито и да е диференциални признаци, характерни за ядрото на въпросната част на речта. Отсъствието или отслабването компенсира появата на каквито и да е отличителни признаци на въпросния полярен тип думи. Зоната на взаимно проникване между кръговете е областта на хибридните (междинните) образувания, за които е характерно равновесие от комбиниращи се диференциални признаци. Хибридните думи съчетават в себе си в несиметрични пропорции от характерните свойства на определен клас думи – в едни случаи има повече признаци от типа А, в други – преобладават свойства от типа Б, в трети – евентуално

осъразмеряване на комбиниращите се свойства АБ. При тези групи думи „отсъства ясно доминиране и противоположните тенденции са приблизително в еднакъв размер” (Адмони 1961, 50).

Класификацията на частите на речта е предмет на много спорове между лингвистите – както по отношение на дефинирането на самите класове, така и по отношение на техните членове. Разпределението на думите по класове е подчинено на главните функции на езиковата система – когнитивна и комуникативна, като самото класифициране е проекция на основните познавателни процеси – концептуализация и категоризация (Джелъова 2012, 130–131). В най-ново време Г. Бабиньотис в своята статия „От граматиката на частите на речта към Граматиката на комуникативните функции” представя предимствата и недостатъците при различните лингвистични подходи към езика, наложени към новогръцкия език. Същината на явлението, което авторът назовава посвоему в заглавието на изследването си, се състои в „изместване на центъра на тежестта при анализа от изречението към текста [...], от отделните съставляващи елементи на езика към комуникативната функция, която градивните елементи изпълняват” (Μλαμπινιώτης 1999, 180). Акцентът е поставен върху това – как се осъществяват комуникативните функции от „традиционните” части на речта. Според автора два са основните недостатъци на структурно-функционалния подход, залегнал в концептуализацията на традиционното езиково граматично описание на новогръцкия език. Първият е, че означаемото (денотатът) се измества за сметка на знака (сигнификатор), тъй като една част на речта като репрезентатор на определена езикова категория се характеризира и с конкретна езикова функция, и според традиционния подход не става ясно дали тази функция може да бъде изпълнявана и от друга част на речта. Също така в граматиката, съградена по този модел, липсва едно цялостно разглеждане на механизмите, чрез които езикът изразява основни комуникативни понятия като: модус, причина, референция, притежание и пр. (Μλαμπινιώτης 1999, 181).

Принципът на обяснение на граматическите факти при комуникативния подход се движи в обратна посока – от дискурсните функции към морфо-синтактичните средства, с които се изразяват, „от текстовите денотати към изреченските десигнати” (Μλαμπινιώτης 1999, 182). За да се постигне ефективност при разбирането на структурата

на езика не биха могли да се пренебрегнат морфо-синтактичните параметри. С цел постигане на всеобхватност при дескриптивния езиков подход, който да включи както структурата и функцията, така и комуникативните употреби, се препоръчва прилагането на комбинативен подход, който изследователят назовава „структурно-функционално-комуникативен”. По този начин се съчетават морфологичната структура, семантико-синтактичната функция и осъществяваните комуникативно-текстови употреби. Следователно граматиката, построена върху такава концепция за езиковата система, неимоверно ще претърпи пренареждане на традиционните измерения, категории в т.ч. и на частите на речта.

Ретроспективен поглед върху дефинирането на позицията, която заемат причастията в гръцката граматична литература, подсказва необходимостта от актуализация на класификационните критерии при селектирането на класовете думи. Силата на традицията и консервативното унаследяване на установени таксономични модели до голяма степен унифицират подходите при описанието на езиковите факти. Властването на утвърдените от александрийските граматичници прийоми за дескрипция на гръцкия език, както беше посочено по-горе в текста на изложението, продължава до началото на XX век. Въпреки това, при по-внимателно вглеждане, могат да се установят отклонения от възприетото статукво за класификация на гръцкия език още през XIX – XX век. При прегледа на основни синтетични катаревусни граматичници се наблюдава, че автономността на партиципиалния клас още през този период е разклатена. Доказателството за това е, че въпреки теоретичната самостоятелност на причастията като отделна част на речта, катаревусните нормативни граматичници разглеждат неговите структурни и морфологични особености при глаголното спрежение (Λάσκαρις 1830, Σακελλάριος 1851, Κουμάς 1856, Γεννάδιος 1859, Ροντάκης 1904; Σπανός 1908; Κυριακάτος 1921). Не се посочва аргумент в полза на това по-различно тълкуване на партиципиумите, както и не се търси отражението, което то дава върху по-нататъшната таксономизация на класовете думи. Обяснението, което ние откриваме е, че в хода на историческия развой на гръцкия език броят на членовете в партиципиалната система е редуциран. Хронологически погледнато, полифункционалността на причас-

тията през периода на класическия старогръцки език е техният езиков „апогей”. Промените, които търпи партиципиалната система през по-късните етапи – елинистическото койне, римския период, ранен, среден и късен византийски период, засягат широкоспектърните им употреби и водят до пълна редукция на някои видове причастия или частична функционална редукция на други⁵. По наше мнение това е причината за частичното отнемане от автономността на партиципиалния клас думи. Тенденцията за „внедряване” на инфинитните форми към системата на глагола продължава и се пренася в граматичната литература на димотики.

Всъщност, проследявайки нормативната литература на новогръцкото койне, можем да констатираме задълбочаване на противоречията, свързани с дефинирането на партиципиалния клас думи. Мястото, отредено им в структурирането на езика, варира по следния начин: 1) самостоятелна част на речта (Τριανταφυλλίδης 1993)⁶; 2) в рамките на вербалната система (Γκολανάκης 1998)⁷, „именни форми на глагола” (Τζάρτζανος 1989)⁸; 3) доближават се към номиналната система и функционират основно като атрибути или субстантиви (Μπαμπινιώτης, Κοντός 1967, 218–219; Mirambel 1988, 61; Mackridge 1990). В най-ново време граматиката на Д. Холтън, П. Макридж и Е. Филипаки-Уорбъртън⁹ (Holton, Mackridge, Φιλίππάκη-Warburton 2005) не инкорпорира новогръцката причастна система към нито един от селектираните класове думи. Отделни партиципиал-

⁵ В „История на гръцкия език” Дж. Хорокс отбелязва, че през елинистическия период вече се наблюдава ограничена употреба на инфинитни форми в сравнение с класическия гръцки. Чувствително се понижава фреквентността на футурните причастия. През римския период се констатира избягване на употребата на всички причастия по трето склонение (сегашно деятелно, футурно деятелно, аористно активно и пасивно) по чисто формални причини, свързани с усложнената им морфология (Χόρροκς 2011, 133–134).

⁶ Изданието от 1993 г. представлява препечатка на първото издание на граматиката на М. Триандафилидис от 1941 г.

⁷ Първото издание на граматиката на А. Цопанакис е през 1994.

⁸ Изданието от 1989 г. представлява препечатка на второто издание на синтаксиса на А. Дзарданос от 1946 г.

⁹ Първото издание на английски език на тази граматика е през 1997 г.

ни видове се причисляват към прилагателното име, други – към глагола, а на трети е отредена относително самостоятелна позиция¹⁰.

С оглед на целите, които зададохме в началото на настоящото изложение, сме на мнение, че въпросът за статута на причастието в системата от класовете думи е актуален лингвистичен проблем. В новогръцки език партиципиалният клас може да се определи като клас на активен тип езикови форми. Те трябва да бъдат подложени на задълбочено проучване, което да разкрие всички страни от тяхната функционална и семантична специфика. Обособяването им като автономен езиков клас или съответно принадлежността им към друг, по-голям клас думи трябва да стане въз основа на техните частнограматични значения, лексикална семантика, синтактични функции. Считаме, че нововъзникналите направления в езикознанието, чийто обект са абстрактните граматични значения, разгърнати като семасиологични, прагматични, когнитивни и друг тип интерпретации, биха придали нов и може би по-пълнозначен ракурс към определянето на категориалния статус на причастието в съответната езикова система.

ЛИТЕРАТУРА

Адмони 1961: Адмони, В. Г. О многоаспектном доминантном подходе к грамматическому строю. – В: Вопросы Языкознания, 1961, № 2, с. 42–52.

Бондарко 1981: Бондарко, В. А. О структуре грамматических категорий. – В: Вопросы языкознания. Москва, 1981, № 6, с. 17–28.

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Бояджиев, Т., Куцаров Ив., Пенчев Й. Съвременен български език. София, 1999.

¹⁰ Към класа на адективите се причислява сегашното деятелно причастие с форманти -ων, -ουσα, -ον (-ών, -ώσα, -ών; -ών, -ούσα, -ούν). Причастията и герундият се поместват като отделна точка към описанието на морфологичните глаголни категории. Въпреки че според настоящата граматика причастията (сегашно деятелно, сегашно страдателно, перфектно страдателно) са част от глаголното спрежение, в анализа те се определят като прилагателни имена (Holton, Mackridge, Φιλίππάκη-Warburton 2005, 117–118). За първи път деепричастието се назовава с термина *герундий* (το γερουνδίο) и се разграничава от останалите причастни форми със своята функционално-семантична специфика. Съставлява своеобразна самостоятелна група и се характеризира с адвербиална употреба.

ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. София, 1983.

Джелъова 2012: Джелъова, А. Новая парадигма в интерпретации естественного языка – В: *Українознавчий альманах*. Випуск 9. – Київ, Мелітополь, 2012, 130–132.

Оленич 1980: Оленич, Р. М. – В: История лингвистических учений. Древний мир. Ленинград, 1980, 214–233.

Панова 1996: Панова, Н. Дионисий Тракийски „Граматика”. – В: Съпоставително езиковедие ХХI. София: СУ, 1996, № 4, с. 66–87.

Пауль 1960: Пауль, Х. Принципы истории языка. Москва, 1960.

Щерба 2004: Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность. 2-е издание. Москва, 2004.

Holton 2005: Holton, D., Mackridge, P., Φιλίππάκη-Warburton, E. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα, 2005.

Mackridge 1990: Mackridge, P. Η Νεοελληνική γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της Νεοελληνικής Κοινής, Αθήνα, 1990.

Mirambel 1988: Mirambel, A. Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση. Θεσσαλονίκη, 1988.

Γεννάδιος 1859: Γεννάδιος, Γ. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας / Συνταχθείσα μεν υπό Γ. Γενναδίου, κατά διαταγήν της κυβερνήσεως προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων του Κράτους. Εκδοθείσα δε το τέταρτον δαπάνη Ανδρέου Κορομηλά στερεοτύπως επηυξημένη και διορθωμένη. Εν Αθήναις, 1859.

Κουμάς 1856: Κουμάς, Κ. Γραμματική Ελληνική / Συγγραφέϊσα μεν υπό Κ. Κούμα, διασκευασθείσα δε και συμπληρωθείσα εν πολλοίς υπό Γ. Παπασλιώτου. Εκδοθείσα χάριν της σπουδαζούσης νεολαίας Δαπάναις Ανδρέου Κορομηλά. Εν Αθήναις, 1856.

Κυριακάτος 1921: Κυριακάτος, Χ. Γραμματική της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης ελληνικής γλώσσας : Προς χρήσιν των δημοτικών Σχολείων εν γένει. Εν Αθήναις, 1921.

Λάσκαρις 1830: Λάσκαρις, Κ. Γραμματική της ελληνικής γλώσσας / Υπό Κωνσταντίνου Λασκάρως του Βυζαντίου Περιέχουσα τα εν ταις άχρι τούδε Εκδόσεσιν ευρισκόμενα, συν τούτοις δε και άλλα τινά χρήσιμα τοις πρωτοπείροις Μαθηταίς Νεωστί εκδοθείσα Μετά της προσηκούσης επιμελείας και διορθώσεως. Βενετία, 1830.

Μπαμπινιώτης 1999: Μπαμπινιώτης, Γ. Από τη Γραμματική των μερών του λόγου στη Γραμματική των επικοινωνιακών λειτουργιών. – Σε: Πρακτικά του Γ' Διεθνούς γλωσσολογικού συνεδρίου για την Ελληνική γλώσσα. Ελληνική γλωσσολογία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας, Αθήνα, 1999, 179–183.

Μπαμπινιώτης, Κοντός 1967: Μπαμπινιώτης, Γ., Κοντός, Π. Η Σύγχρονη γραμματική της Κοινής Νέας Ελληνικής. Αθήνα, 1967.

Ροντάκης 1904: Ροντάκης, Γ. Ρωμαϊκή γραμματική. Έκδοσι Β'. Αθήνα, 1904.

Σακελλάριος [1851]: Σακελλάριος, Α. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσης: Διά τους αρχαρίους, υπό Α. Σακελλαρίου. [1851].

Σπανός 1908: Σπανός, Κ. Γραμματική της κοινής των Ελλήνων Γλώσσης. Κανέλλου Σπανού, Παχωμίου Ρουσάνου κατά χυδαϊζόντων και αιρετικών και άλλα του αυτού. Εν Τεργέστη, 1908.

Τζάρτζανος 1989: Τζάρτζανος, Α. Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής). Ανατύπωση της δεύτερης έκδοσης του ΟΕΔΒ (1946). Τ. ε. Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη, 1989.

Τριανταφυλλίδης 1993: Τριανταφυλλίδης, Μ. Νεοελληνική γραμματική (της κοινής δημοτικής). Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΔΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη, 1993.

Τσοπανάκης 1998: Τσοπανάκης, Α. Νεοελληνική γραμματική. 3^η έκδοση. Θεσσαλονίκη, 1998.

Χόρροκς 2011: Χόρροκς, Τζ. Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της. Αθήνα, 2011.